

Enkeltfundne mønter – et nyt kildemateriale til vikingetidens møntbrug

AF JENS CHRISTIAN MOESGAARD,
DEN KONGELIGE MØNT- OG MEDAILLESAMLING

Metaldetektoren frembringer nyt kildemateriale

Hvordan brugte vikingerne egentligt mønter? Det spørgsmål har jeg planlagt at tage op til fornyet granskning i 2012, hvor min arbejdsplads, Nationalmuseet, som led i museets såkaldte forskningsår-ordning, friholder mig for det løbende daglige arbejde, således at jeg kan koncentrere mig om at gå i dybden med et udvalgt emne. Og jeg har tænkt mig at benytte Nordjylland som mit undersøgelsesområde.

Anledningen til at tage dette spørgsmål op igen er, at der ret ubemærket er dukket et helt nyt kildemateriale op. Det kan vi takke de entusiastiske fritidsarkæologer for. Weekend efter weekend går de vore marker tynde med deres metaldetektorer og finder mønter, fibler, spænder og andre genstande fra fortiden. Hver enkelt genstand er måske ikke så interessant isoleret set. Det drejer sig ofte om slidte og ramponerede eksemplarer af mønttyper, som allerede er kendt i forvejen. Men efter mere end tre årtiers vedholdende indsats er der efterhånden akkumuleret så mange oplysninger om fund, at man begynder at kunne se mønstre i materialet. Mønstre, der afspejler, hvordan vikingerne brugte mønter.

Vikingerne og mønterne

At vikingerne havde mønter, kan der ikke være tvivl om. Vore ældste optegnelser om jordfund af mønter fra vikingetiden stammer fra 1600-tallet, og fra 1800-tallet er fund blevet registreret mere systematisk. Vi har nu kendskab til omkring 40.000 mønter fra vikingetiden (ca. 800-ca. 1075) fundne inden for Danmarks riges nuværende grænser. Alle disse mønter er tabt eller gemt bort af vikingerne. Vikingerne kendte altså udmærket til mønter.

At mønter var noget næsten helt nyt for vikingerne, er også et faktum. Romerske mønter havde ganske vist været udbredte et par århundreder tidligere, men i mellemtiden havde der været en næsten møntløs periode. Enkelte små frisiske guldmonter kom med nederlandske købmænd op langs Jyllands vestkyst i 600-tallet. Og i 700-tallet var der en livlig møntbrug i den nyanlagte handelsby Ribe. Men alle andre steder var mønter fuldstændigt ukendte. Først i 800-tallet og især i 900- og 1000-tallet optræder mønter igen i større mængder.

At vikingerne benyttede denne nye ting på en anden måde, end vi gør i dag, har også været kendt længe. Mønterne har været brugt

Tre mønter fra skattefundet gjort på Aalborg Almenkirkegård i 1837. Skatten blev nedlagt engang i 970'erne. Den første mønt er en engelsk penning i sølv, præget af møntmester Sumerled under kong Edgar (957/959-975). De to andre er islamiske dirhemer i sølv, der var almindelige i Danmark i vikingetiden. Sølvet stammede fra de rige miner i Centralasien og blev bragt til Østersø-området via de russiske floder. Den ene er præget i Samarkand (nuværende Usbekistan). Den anden er en efterligning præget ved Volga-floden i Rusland. Den ene er klippet i stykker, da mønter blev brugt efter vægt af vikingerne. Foto: Maria Louise Storm, Nationalmuseet.

som smykker og amuletter – det kan man se på gennemboringer og påsætning af nitter. Arkæologien påviser, at de også er blevet lagt i graven til den døde som gravgaver. Men mønter blev ligeledes brugt som betalingsmiddel – det, som man med et anakronistisk udtryk kan kalde ”økonomisk”. Her var det imidlertid ikke sådan, at man brugte mønter efter antal med en fast og alment anerkendt værdi pr. mønt. Nej, man brugte dem efter vægt. Derfor kunne man bruge mønter alle steder fra – islamiske, engelske, tyske, polske, byzantinske – sammen med sølvsmykker, sølvbarrer og andre genstande i sølv. Det vigtigste var, at det var godt sølv. Derfor bøjede man mønterne og stak en kniv i dem for at teste metallet – rent sølv er nemlig blødere end kobberopblandet sølv. Samtidigt skar eller brækkede man rask væk mønter, smykker og barrer i mindre stykker, når man skulle have vægte til at passe.

Alt dette er allerede velkendt og veldokumenteret. Derimod er der et andet emne, der har været meget debatteret blandt møntforskere. Det er, hvorvidt mønter var i aktivt omløb, eller om de blot blev brugt som passiv værdi-anbringelse. For at komme videre med dette spørgsmål må man se nærmere på mønternes fundomstændigheder.

Før metaldetektorens fremkomst i 1970'erne var den typiske fundtype skattefundet. Skattefund defineres som to eller flere mønter fundne sammen. Man må således formode, at de er tabt eller nedlagt samlet på en gang. Små skattefund på et par mønter kan selvfølgelig være en tilfældigt tabt pung. Ofte drejer det sig imidlertid om større summer, der bevidst er gemt bort. Fra Aalborg-området kan nævnes Rørdal-fundet ved Nørre Tranders. Her fandt en landarbejder i 1836 36 islamiske sølvmønter fra 900-tallet sammen med en sølvring, et sølvspænde og 13 stykker sølv. Året efter i 1837 fandt graveren på Aalborg Almenkirkegård 65 islamiske og 2 engelske sølvmønter sammen med en mængde sølvsager, heriblandt en Thorshammer, ligeledes fra 900-tallet. Indtil midten af 1900-tallet var sådanne skattefund den helt dominerende type af fund, der kom til møntforskerens kendskab. Det var derfor nærliggende at konkludere, at mønter mest blev benyttet som passiv kapital, gemt væk og nedgravet godt og sikkert i jorden.

Medvirkende til denne tolkning var det faktum, at mønter ofte blev fundet langt fra kendt bebyggelse. Man forestillede sig, at vikingen havde taget bestik af en stor sten eller et karakteristisk træ langt ude på marken for at udsøge sig et godt gemmested til sin formue. Denne tolkning holder imidlertid ikke for en nærmere undersøgelse. På Østersø-øen Gotland, der er kendt for sine mange og store skattefund fra vikingetiden, påviste systematiske undersøgelser i 1980'erne, at de fleste skatte er nedlagt inde i selve bebyggelserne. Disse bebyggelser er så naturligvis siden blevet opgivet og kan i dag kun påvises ved en arkæologisk undersøgelse. Det ser ud til, at mønstret fra Gotland også gælder i Danmark. Eksempelvis har nyere undersøgelser på fundstederne for de to østjyske skatte i Enner (oprindeligt fundet i 1849) og Randlev (opdaget i 1932) påvist hidtil upåagtede vikingetidsbebyggelser. Når nu mønterne var gravet ned inde i folks huse og ikke langt ude på marken, var de også lettere at komme til for

ejeren. Man kan derfor formode, at de har været brugt oftere og mere aktivt.

Denne formodning er imidlertid kun en, ja netop, formodning. Og her er det, detektorfundene kommer ind i billedet. Metaldektoren har ikke kun medført en kraftig forøgelse af antallet af fund, den har også gjort hidtil sjældne fundtyper meget almindelige. Her skal fremhæves de enkeltfundne mønter. Enkeltfundne mønter er, som navnet siger, mønter, der er blevet fundet enkeltvist. Indtil midten af 1900-tallet hørte denne fundtype til sjældenhederne, når vi taler om vikingetidsmønter. Der dukkede selvfølgelig af og til en enkelt op hist og her ved havearbejde eller lignende, men det skete ikke tit. Efter 2. verdenskrig kom der gang i større udgravninger af vikingebebyggelser, og det medførte en række enkeltfund af mønter. Et klassisk eksempel er Lindholm Høje, som vil være Årsberetningens læsere bekendt. Udgravningerne her fra 1953 indebar fund af 11 vikingetidsmønter, der hverken stammede fra skattefund eller grave. Længe stod Lindholm og de få andre tilsvarende lokaliteter dog meget alene, og det var ikke nok til at rykke ved det traditionelle billede af vikingernes møntbrug.

Metaldetektoren revolutionerer vor viden

Men så kom metaldetektoren. Starten i det små skete i 1970'erne, og siden har arkæologien i Danmark ikke længere været den samme. Eksplosionen gjaldt såvel antal fund som antal fundsteder. Pludselig var et fundsted med enkeltfundne mønter ikke længere en undtagelse. De dukkede op mange steder. Meget tydede på, at enkeltfundene afspejlede grundlæggende tendenser i vikingetidens møntbrug. Men hvilke? Selvom nogle af dem selvfølgelig godt kan være gemt bort bevidst, må man formode, at hovedparten er tilfældige tab. Er det tab fra daglig handel og vandel? Eller noget andet? Det er blevet foreslået, at de mange fragmenterede og bøjede mønter i virkeligheden var blevet tabt på vej ned i sølvsmedens smeltedigel for at blive smeltet om til råmateriale til sølvsmykker. Det er sikkert tilfældet

Udsigt over gravpladsen på Lindholm Høje med Aalborg i baggrunden. Ved udgravningerne på vikingebopladsen blev der fundet en del mønter. Foto: Jan Slot-Carlsen.

Sjælden karolingisk penning fra byen Tours (nuværende Frankrig), slået under kong Karl den Skaldede (840-877). Den er fundet med metaldetektor i 1982 – altså længe efter udgravningerne – på markerne vest for Lindholm Høje. Mønten er gennemboret og har været brugt som hængesmykke. Foto: Maria Louise Storm, Nationalmuseet.

Karolingisk penning præget under kejser Ludvig den Fromme (814-840). Den er fundet under udgravningerne på ringborgen Aggersborg. Mønten er gennemboret mange gange. Meget tyder på, at det er gjort bevidst for at ødelægge "kraften" i mønten. Var man ude efter kejserens navn eller den kristne symbolik i møntmotivet? Foto: Maria Louise Storm, Nationalmuseet.

for nogle stykkers vedkommende. Fra handelsbyen Kaupang i Norge stammer eksempelvis en klump af halvt sammensmeltede mønter og smykkefragmenter. Men da en kollega for nogle år siden undersøgte spredningen af mønterne på de sjællandske pladser Kirke Hyllinge og Vester Egesborg, konstaterede han, at mønterne var spredt overalt, uden egentlige koncentrationer. Boede der virkelig sølvsmede i hvert et hus? Nej, selvfølgelig ikke. Det er meget mere sandsynligt, at mønterne er tabt ved daglig handel og vandel.

37 vikingetidsmønter fra Vester Egesborg (hvoraf 35 i parentes bemærket stammer fra pløjelaget og aldrig ville være blevet fundet uden fritidsarkæologernes detektorer). 23 fra Kirke Hyllinge (heraf 21 fra pløjelaget!). 11 mønter fra Lindholm Høje. 15 fra området ved Skelagervej i Hasseris. 8 fra Nørholm. Er det mange? Tyder det på aktivt møntomløb? Her må vi tænke på, at det drejer sig om tilfældige tab fra møntbrug. Man taber ikke sine mønter med vilje, og når man taber dem, leder man rigtigt længe efter dem. Mønter kan også gå til under et 1000-årigt ophold i jorden, og vi har endnu ikke fundet alt. De fund, vi har kendskab til, er altså kun toppen af isbjerget, så der må have været mange, mange flere i brug i datiden. Jeg mener på den baggrund, at man nok godt kan tale om aktivt møntbrug.

Og så er der alligevel steder, som handelspladsen ved Sebbesund, hvor der næsten ingen mønter er trods ihærdig afsøgning med metaldetektor. Der må have været forskellige måder at bruge mønter på forskellige steder.

Enkeltfundene dokumenterer aktivt møntomløb, dvs. at mønter rent faktisk har skiftet hænder. Kan man også sige noget om, hvilke situationer mønter har været brugt i? Handel er en oplagt – men anakronistisk? – mulighed. Det har også været fremført, at mønter har været brugt i en gavegivningsøkonomi, hvor udveksling af velstand skaber alliancer eller afhængighedsforhold. Måske kan fundsteder og -omstændigheder ligeledes give fingerpeg om disse forhold.

For at få et bedre overblik over, hvad alle de nye detektorfund i virkeligheden fortæller os om møntbrug, fostredes idéen om at lave et udtømmende regionalt studie. Meningen er at samle alle tilgængelige oplysninger om møntfund i en region. For at komme videre end blot konstateringen af, at der er enkeltfund af mønter mange steder, var det tanken at gå i dybden med samtlige arkæologiske oplysninger om hvert enkelt fund. Nogle gange ved vi ikke andet end, at mønten stammer fra det og det sogn, eller lidt bedre, fra den og den mark. Andre gange er fundstedet indmålt præcist, så vi kan se på spredningen af møntfundene inden for en mark. Præcis indmåling er blevet meget lettere de sidste par år med GPS-teknologien. Vi kan så se, om der er karakteristiske koncentrationer, eller om mønterne blot er spredt tilfældigt ud over pladsen. Og hvad angår mønter fra egentlige udgravninger kan man ligefrem sige præcis hvilken vikingeplovfur, -rendesten eller -affaldsgrube, den kommer fra. Således var der på den nylige udgravning i Algade 9 i Aalborg to mønter fundet inde i vikingehusene og to andre fra samtidige affaldslag lige udenfor. Det er håbet, at opsamlingen og analysen af alle disse oplysninger vil kunne give et mere præcist billede af, hvordan vikingerne egentligt

brugte mønter, og vi vil således komme ud over nogle af usikkerhederne i tolkningen af fundene, som er skitseret ovenfor.

Velkommen hjælp fra Nordjyllands Historiske Museum

Rent konkret skulle der udvælges en region til dette studie, da det vil være en for stor mundfuld at udføre analysen for hele landet. Her faldt valget på Nordjylland. Nordjylland har flere fordele. Det er en veldefineret geografisk enhed, der i vikingetiden udgjorde en central del af det danske område. Før Limfjordens tilsanding mod vest i tidlig middelalder udgjorde den en af landets vigtigste søveje mod England. Meget tyder på, at der i vikingetiden også var fri udsejling mod nord i retning af Norge. England og Norge var som bekendt scenen for danske vikingekongers ekspansionstrang – meget tyder endda på, at Oslo-fjord området oprindeligt var ærkedansk land. Limfjorden havde dengang som nu udsejling mod øst over Kattegat til Skåne og Sjælland, der var centrale områder i det danske rige. Vandvejen med skib med stor lasteevne var dengang langt at foretrække frem for vogne med lille kapacitet på de usikre og dårlige veje til lands.

Men først og fremmest er vore dages Nordjylland en af landets sværvægtere i antallet af Danefæ. Meget tidligt opstod der en stor interesse for metaldetektorsøgninger i det østlige Limfjordsområde. Der var flere og mere ihærdige fritidsarkæologer her end mange andre steder i Danmark. Kun Bornholm kan være med i konkurrencen. Således kommer meget groft sagt 1/4 af alle danefæ-mønter fra Nordjyllands Historiske Museums ansvarsområde, 1/4 fra Bornholm, og resten af landet må deles om halvdelen. Det er naturligvis ikke alle mønterne, der er fra vikingetiden, men der er dog nu efterhånden så mange, at de udgør et yderst brugbart materiale. Samtidig er der også fund fra andre steder i Nordjylland. Der har længe været kendt en del fund fra Vendsyssel og enkelte fra Fur og Mors. Og inden for de allerseneste år har de såkaldte ”Thy-rallier”, hvor detektorbrugere

Orto-foto af området omkring Nørholm. Markerne sydvest for den nuværende landsby er et af de fundrigeste steder for metaldetektorfund i Danmark. Kort: Aalborg Historiske Museum.

Da metaldetektorbrugerne havde påvist, at der måtte være "noget" på markerne ved Nørholm, rykkede arkæologerne fra Aalborg Historiske Museum ud for at foretage en prøvegravning. Som det ses på billedet, benytter museets arkæologer også metaldetektor. Foto: Torben Trier Christiansen, Aalborg Historiske Museum.

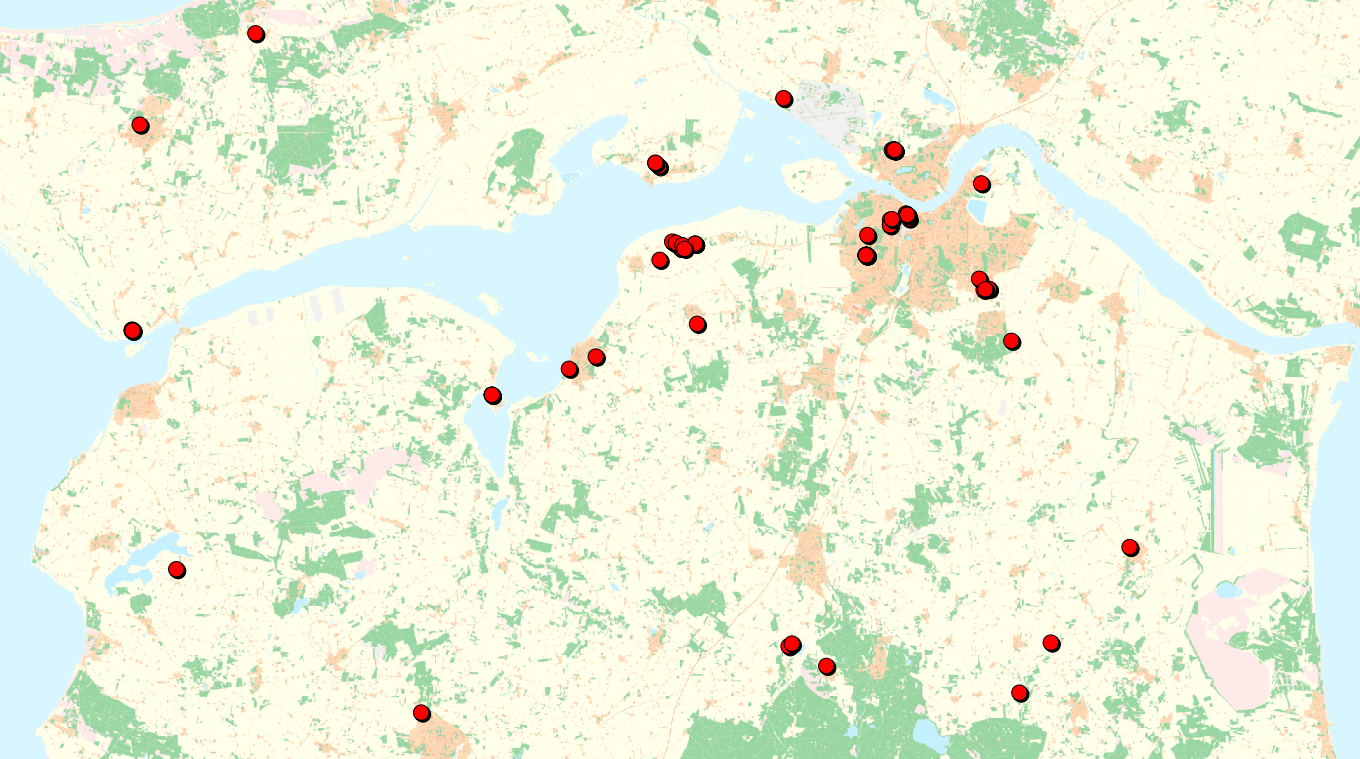
På markerne ved Nørholm er der fundet flere karolingiske mønter. Her er en penning præget under kejser Ludvig den Fromme (814–840). Der har været en nitte på den, så den kunne bruges som hængesmykke. Mønten var sikkert hel, da den blev tabt for over 1000 år siden. Bruddet er sket, mens den lå i jorden. Foto: Maria Louise Storm, Nationalmuseet.

sætter hinanden stævne en weekend på en mark eller to, også sat Thy på detektorfundenes landkort.

Vil resultaterne fra Nordjylland så være repræsentative for hele landet? Ja, det er selvfølgelig svært at sige, før man har lavet lignende studier af andre regioner. Men et sted skal man jo begynde...

Som sagt i indledningen påtænkes analysen foretaget i 2012, hvor den passer ind i Nationalmuseets arbejdstilrettelæggelse. Men den slags skal jo planlægges i god tid. Det første skridt er at udarbejde en liste over de relevante fund. På Nationalmuseet findes der oplysninger om møntfundene, og selve mønterne indgår som Danefæ i Den kongelige Mønt- og Medaillesamlings samling. En summarisk liste findes i Cecilia von Heijnes disputats om møntbrug i Danmark i vikingetiden fra 2004. Men lokalmuseerne ligger ligeledes inde med oplysninger om fundomstændigheder og lignende. Derfor tog jeg allerede i foråret 2009 kontakt til arkæologerne på Nordjyllands Historiske Museum for at høre, hvad de synes om idéen. Den blev vel modtaget! Nordjyllands Historiske Museum tilbød ligefrem at udarbejde en oversigt over relevant materiale i museets arkiver. Det arbejde havde jeg ellers regnet med, at jeg selv skulle lave.

Det faldt i arkæolog Claus Hurups lod at udføre dette arbejde på Nordjyllands Historiske Museum, og han kunne efter et par måneder (han har også andre opgaver på museet!) sende mig resultatet af sin møje. Jeg fik en liste over alle kendte møntfund med en summarisk bearbejdning af fundomstændighederne og henvisninger til museets sagsnumre, hvor jeg selv vil kunne finde flere og mere uddybende oplysninger, når tid er. Samtidigt havde Claus knyttet alle oplysningerne til kort i computerprogrammet Map-Info, der gør det let at få et geografisk overblik over fundene. Man kan bede computeren om at udtegne kort ud fra forskellige kriterier: f. eks. fund af 800-tals

mønter, detektorfund, udgravningsfund, fund af tyske mønter osv. Claus' arbejde vil i betragtelig grad lette mit arbejde til sin tid.

Jeg er Claus Hurup og Nordjyllands Historiske Museum meget taknemmelig for den positive modtagelse af mit projekt og den praktiske hjælp, der er blevet ydet. Jeg har forstået, at det samtidigt har været nyttigt for Nordjyllands Historiske Museum at få overblik over fundene og at få dem registreret i Map-Info-programmet. Det er et fremragende eksempel på det samarbejde, der kan være museer imellem, hvor hver bidrager med sin ekspertise. Nu er det op til mig at få noget ud af oplysningerne! Resultatet bliver forhåbentligt ny viden om vikingernes møntbrug. På den måde vil detektorbrugernes utrættelige indsats komme til sin ret og sætte sig sine spor i fremtidens historieskrivning!

Dette kort over Aalborg og omegn med fund af vikingemønter indtegnet er resultatet af Nordjyllands Historiske Museums gennemgang af sine arkiver. Kort udarbejdet af Claus Hurup.